

<https://doi.org/10.21301/eap.v19i4.12>

Драгомир Бонцић

Институт за савремену историју, Београд

dragomirbondzic@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0002-7403-2318>

Борис Томанић

Институт за савремену историју, Београд

borisbox62@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1283-3339>

Просветна и/или национална мисија? Високо школство у Скопљу 1920–1944

Апстракт: У раду се анализирају циљеви и делокруг које су у политици југословенске и бугарске државе имале високошколске установе у Скопљу између два светска рата и током Другог светског рата, на простору Вардарске Македоније (Јужне Србије), на којем су се интензивно сукобљавали национални, политички и пропагандни интереси двеју земаља. Намера је да се открије у којој мери је високо школство имало просветитељску улогу у подизању културно-просветног нивоа локалног становништва (који је био изразито низак), а у којој мери се радило о национално-политичкој мисији и жељи да се то становништво асимилује. У првом делу текста, кроз рад Филозофског факултета у Скопљу (1920–1941), анализирана су питања постојања србизације (југославизације) простора Вардарске Македоније. Други део текста говори о оснивању и раду Универзитета „Цар Борис III“ (1943–1944) и покушају бугаризације преко ове установе. Чланак је настао на основу архивске грађе, објављених извора и литературе.

Кључне речи: Вардарска Македонија, Јужна Србија, Филозофски факултет у Скопљу, Универзитет „Цар Борис III“, србизација, бугаризација, просвећивање

Вардарска Македонија у Краљевини СХС/Југославији

Проглашењем уједињења и стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца децембра 1918. године, у оквире нове државе је ушла територија Јужне Србије (Вардарска Македонија, Санџак и Косово и Метохија) коју су Краљевина Србија и Краљевина Црна Гора добиле после Балканских ратова 1912/13. године. Вардарска Македонија је била област око које су се деценијама, комитским ратовањем и националном пропагандом, сукобљавале Србија и Бугарска претендујући на цео простор и на становништво

које је на том простору живело. У том погледу, важно место заузимала је „Бугарска егзархија” која је основана 1870. године. Врло брзо путем постављења владика у Скопљу, Битољу и Охриду кренуло се с културном асимилацијом над локалним становништвом. Најјачи утицај „Бугарска егзархија” остварила је крајем 19. и почетком 20. века (Šešum 2019; Žikić 2023). Становништво над којим је требало вршити асимилацију било је с веома ниским нивоом писмености и образованости – у појединим крајевима неписмених је било више од 80%. Школски систем је био слаб и неорганизован, а и где је било школа, обухват деце школовањем је био мали (Petranović 1988a, 324; Jovanović 2002, 309–310). Привреда је била неразвијена, саобраћајна повезаност лоша, а становништво растрзано вишеденцијским националним сукобима, изнурено притисцима, асимилацијом и последицама рата и затворено у вишевековне патријархалне традиције и веровања, непросвећеност, друштвену, образовну, културну и здравствену неразвијеност (Petranović 1988a, 64–66, 79–80, 83). Средина је била етнички и верски подељена, деценијама испуњена проблемима, одметништвом од власти, ендемским сиромаштвом, иселјавањем, колонизацијом, верским антагонизмима, сузбијањем националних осећаја и асимилацијом (Jovanović 2002, 64; Jovanović 2014, 96).

Поред тога, Бугарска се и после Првог светског рата није одрицала Вардарске долине, залагала се за ревизију мировног уговора, помагала револуционарне комитете и комите који су упадали у пограничне крајеве. На територију Јужне Србије су у послератним годинама упадали и качаци из Албаније и терорисали погранично становништво, које је истовремено било изложено и репресији и самовољи чиновника и органа Краљевине СХС. Међу становништвом Вардарске Македоније је деловала Унутрашња (Внатрешна) македонска револуционарна организација (ВМРО), која се залагала за ослобођење Македонаца спроведећи оружане четничке и пропагандне акције. Нестабилности и несигурности је доприносила и Комунистичка партија Југославије (КПЈ), која се залагала за аутономију Македоније у оквиру замишљене балканске федерације и током скоро целог међуратног периода, у сарадњи с бугарским, македонским, албанским и хрватским организацијама и, по директивама Коминтерне, деловала против југословенске државе (Petranović 1988a, 34; Jovanović 2002, 147–158, 173–177; Jovanović 2014, 132).

У таквим условима југословенска држава је наилазила на бројне проблеме на простору Вардарске Македоније, које је, углавном безуспешно, покушавала да решава на различите начине током читавог међуратног. Деловање војске и жандармерије, сузбијање комитских упада, учвршћивање државне управе, политичке активности, улагања у саобраћајну инфраструктуру и привреду, давали су недовољне и углавном краткотрајне резултате. Дуготрајнији резултати су очекивани од културно-просветне

политике, пред коју су стављани тешки и амбициозни задаци. Српска, а потом и југословенска држава је отворено тежила културној и етничкој асимилацији простора Вардарске Македоније, и укључивању овог простора у државне и националне оквире. У складу с тим, требало се суочити с тешким културно-просветним наслеђем и стањем, развити школски систем, описменити неписмене и подићи образовни ниво становништва, основати културне установе. Истовремено, све то је требало искористити за придобијање и националну асимилацију становништва и спречити бугарске и друге антидржавне утицаје. У државном врху је владала свест да је „просвета најбољи и најбржи творац нације“. За постизање тог циља била је потребна добра школска инфраструктура, довољан број квалитетног и оданог наставног кадра и широко обухваћена популација деце. На овим пољима су улагани напори, осниване нове школе, подизане зграде, школовани учитељи итд. Ипак, посебна пажња је поклањана наставним плановима и програмима, посебно њиховим националним и патриотским садржајима и то пре свега у националним предметима: српски језик, историја и географија. У основним школама важни задаци су били развијање националних и патриотских осећања, сузбијање локалног дијалекта, односно наметање српског књижевног језика, неговање поштовања према српској народној поезији и традицији, краљу и династији Карађорђевића и потискивање свих „бугарашких“ утицаја који су долазили из породице и околне средине. Настава у гимназијама требало је да ученицима да „национално и више опште образовање и да их спремим за даљи рад на универзитетима и вишим школама“ (Dimić 1997b, 92–115; Jovanović 2002, 134–138, 310–320; Jovanović 2011a, 409–411, 418–427, 436–439).

Замашни циљеви који су постављени у основном и средњем школству у Македонији нису били остварени у међуратном периоду, тако да се може рећи да је просветна политика југословенске краљевине на овом простору била неуспешна. Број отворених школа је био мали, школске зграде су биле лошег квалитета, проценат деце која су напуштала и нису похађала школу био је огроман (школске 1930/31. основну школу у Вардарској бановини похађало је тек свако десето дете школског узраста), учитељски кадар је био малобројан, лош и немотивисан, становништво се опирало културној и просветној националној пропаганди, број неписмених је и после две деценије износио око четири петине становништва. Ни у основним циљевима наставе, развијању југословенства и српских националних и патриотских осећања и сузбијању „бугарашких“ традиција и утицаја, такође није било великог успеха (Jovanović 2014, 177–189). Препреку испуњавању националних просветних циљева, посебно у средњим школама, представљало је снажно деловање ВМРО и КПЈ међу наставним особљем и ученицима (Jovanović 2011a, 430).

Оснивање, циљеви и рад Филозофског факултета у Скопљу (1920–1941)

Иако је основни циљ културне политике у области у којој је 20-их година 84% становништва било неписмено било пуко описмењавање, посебно велики значај у културној политици у Јужној Србији, односно у Македонији, требало је да има и Филозофски факултет у Скопљу. Овој установи је била намењена улога „матице просветитељске мисије на Југу”. Укључивањем „новоослобођених крајева” у састав Краљевине СХС и спровођењем националне и културно-просветне политике на том простору поставила се потреба за оснивањем установе највишег ранга која би ту политику усмеравала, подстицала и контролисала. С те стране, факултет је требало да има кључну улогу у превазилажењу наслеђене културно-просветне и научне заосталости и последица вишевековне турске владавине. Важан разлог за оснивање факултета у Скопљу била је и потреба да се растерети Филозофски факултет у Београду и да се студенти школују што ближе својим кућама: очекивано је да се свршени средњошколци из југоисточног дела Краљевине СХС уписују у великој мери на факултет у Скопљу и да се тако формира и интелектуална и културна елита у тим крајевима. Непобитни су били и национално-политички и цивилизаторски мотиви за оснивање факултета. Очекивано је да факултет буде „јак центар наше цивилизације”, центар проучавања историјских, друштвених и културних обележја Јужне Србије и покретач у трансформисању ове непросвећене области, али и ликвидирању свих бугарских утицаја у њој. Неразвијеност средине и непризнатост македонске народности погодвала је тежњи државе за асимилацијом становништва путем просвете, културе, пропаганде и политичког притиска. Настава на факултету, као и у основним и средњим школама у Македонији одвијала се на српском језику (Petranović 1988a, 325, 335–336). На основу свега тога, из перспективе македонске социјалистичке историографије једина сврха Филозофског факултета у Скопљу био је рад на „србизацији” Македоније (Jovanović 2002, 333; Mojsoska 2012, 2–18).

Већ приликом оснивања Филозофског факултета у Скопљу било је речи о културно-просветном и националном значају и циљевима ове установе. Министар просвете Краљевине СХС Павле Маринковић је децембра 1919. писао ректору Београдског универзитета Јовану Цвијићу да је Скопље „један од најважнијих градова у целом Краљевству” у трговинском, економском, политичком, националном и културном погледу, и да је неопходно да се у њему оснује највиша школска установа. Факултет је требало да привуче знатан број студената и да знатно олакша рад Београдског универзитета. Ректор Цвијић је, сагласно с мишљењем

Универзитетског савета,¹ у одговору писао да скопски Факултет треба да буде основан због удаљености Македоније од Београда и опасности да због тога ова област буде још више запостављена. Факултет је требало да буде „јак центар наше цивилизације”, који би се, превасходно, бавио националним и хуманистичким наукама, испитивањем земље, народа и старих цивилизација и у којем би се, поред могућности научног рада, створили и услови за опште просвећивање јужних крајева, удаљених од Београда и највише заосталих у држави (Memorandum 1933, 6–7; Jovanović 2011b, 23; Mojsoska 2012, 112–116).

Краљевим указом од 2. фебруара 1920. донета је *Уредба о Филозофском факултету у Скопљу и Правном факултету у Суботици*² и тако је у Скопљу основана прва високошколска установа. Факултет у Скопљу је био „самосталан завод за универзитетску наставу”, али сматран је делом Београдског универзитета и за њега су важили *Закон о универзитету*, *Општа уредба о Универзитету* и *Уредба о Филозофском факултету у Београду*. Факултет је био самосталан у администрацији и имао је свој буџет; факултетски савет и други факултетски органи самостално су обављали све послове који су им били стављени у надлежност; сведочанства Филозофског факултета су имала исту важност као и сведочанства Универзитета у Београду; у Скопљу нису могли да се полагају докторски испити. Уредбом је било предвиђено да се на Факултету предају следећи предмети: филозофија са педагогијом, географија, етнографија са етнологијом, српски језик са јужнословенским језицима, остали словенски језици са њиховим литературама, историја српске књижевности са југословенским књижевностима, класична филологија, историја Срба, Хрвата и Словенаца са историјом Балканског полуострва, општа историја, византологија и археологија са историјом старе уметности. Планирано је да се у сарадњи са Филозофским факултетом у Београду факултет у Скопљу с временом допуни и наставницима за природне науке, јестаственицу, физику, хемију и математику, али то до краја постојања факултета није било реализовано (Baralić 1967, 238–239; Jovanović 2002, 333).³ Законом о универзитетима од 28. јуна 1930. потврђен је статус Филозофског факултета у Скопљу, који је и даље остао огранак Београдског универзитета. Овим Законом је, иначе, уједначено законодавство у области високог школства у целој држави и

¹ Državni arhiv Srbije (DAS), fond G-200, Univerzitet u Beogradu (UB), Zapisnici Univerzitetskog saveta (US), Zapisnik US 13. 12. 1919.

² Важна национална улога као „бастиона” просвете на северу новоформиране државе намењивана је Правном факултету у Суботици, који је основан у исто време када и Филозофски факултет у Скопљу (Šimunović Bešlin 2018, 143–162).

³ „Uredba o Filozofskom fakultetu u Skoplju i Pravnom fakultetu u Subotici”, *Službene novine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, br. 27, 7. 2. 1920, 1.

универзитети су проглашени за највише аутономне просветне установе за стручну спрему, обрађивање науке, али и за „изграђивање југословенске националне културе”, што је био нов задатак који је универзитетима наметала идеологија интегралног југословенства спровођена од режима краља Александра Карађорђевића (Baralić 1967, 258–277; Jovanović 2011a, 433; Jovanović 2011b, 24).

Филозофски факултет у Скопљу је почео са радом у јесен 1920; прва школска година је формално почела 16. децембра 1920. са 33 студента, а редовна предавања су почела 21. децембра пред око 60 слушаалаца. Настава је у почетку извођена само на историјско-филолошком одсеку и трајала је шест, а потом осам семестара. Факултет је временом добио сопствену зграду и ширио обим деловања. Настава се одвијала на све више научних група, односно катедри; 1926. их је било десет (за југословенску књижевност; класичну филологију; археологију; историју Срба, Хрвата и Словенаца; општу историју; византологију; немачки језик и књижевност; француски језик и књижевност; филозофију и географију), а касније се тај број повећавао. Од 1920. су оснивани и семинари и институти и до краја 20-их година је било формирано 18 таквих установа. Факултет је поред семинарских библиотека, имао и централну библиотеку коју су користили и студенти и грађани. Број уписаних студената је растао: школске 1921/22. било је 69 студената, 1926/27. 106, 1928/29. 124, 1933/34. 179, а последње школске године 1940/41. 280 студената, од чега 124 новоуписаних. Од 1920. до 1934. дипломирало је укупно 208 студената, 94 мушких и 114 женских.⁴ Студенти су већином долазили с простора Македоније, Јужне Србије и Косова и Метохије (Вардарске, Моравске и Зетске бановине), пре свега из чиновничких породица, а 75–80% су чиниле студенткиње. Почетком 30-их година је изграђен и модеран студентски дом са сто места, исхраном, амбулантом итд. Упркос финансијским тешкоћама, проблемима с бројем и квалитетом студената, малом броју дипломаца и претњама укидањем, Филозофски факултет у Скопљу је одолевао током читавог међуратног периода (Petreska 2006, 17–32; Jovanović 2002, 334, 337–339; Jovanović 2011a, 433–435, 440–442; Jovanović 2011b, 24–26, 33).

Главне одлике рада Филозофског факултета у Скопљу током целог међуратног периода биле су стална ангажованост на културно-просветним и научним, с једне стране, и национално-политичком циљевима, с друге стране; и стално суочавање с проблемима, тешкоћама и препрекама које су отежавале рад, па и угрожавале сам опстанак факултета.

---

⁴ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 66 – Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije, fascikla 156, jedinica opisa 429, Filozofski fakultet–Ministarstvu prosvete, br. 1605, 10. 7. 1934.

Културно-просветне и национално-политичке задатке и очекивања од Филозофског факултета у Скопљу детаљно је, суочен с првим тешкоћама у раду, приказао његов први декан Тихомир Остојић у Меморандуму ректору Београдског универзитета 29. априла 1921. године. По њему је Факултет био заматак Универзитета у Скопљу и Министарски савет је његовим отварањем „имао на уму велике народне и државне интересе који су везани за овај крај”. Први државни интерес је био да се „нови крајеви, који се услед дуговремене припадности држави једне туђе расе и удаљене цивилизације диференцирали штетно по народну целину – што брже уједначе са осталим деловима наше државе, а ови људи што пре задобију за народну целину и заједнички рад”. Сметња томе била је „учмалост и културна заосталост овога народа” и „слаба национална свест која се у неким крајевима једначи са анационалношћу” и „нехат за државу”, што је све било последица дугог робовања. Према Остојићу, задатак државних органа, нарочито просветног апарата, био је „да у овом народу разбуди задремале душевне снаге и национално осећање и да га загреје за државну заједницу”. Том задатку је служио и Филозофски факултет, који је требало да „крунише целокупну просветну организацију нашега Југа; као зраци у жижи, у њему треба да се стичу сви интереси научног, просветног и васпитног рада“. Остојић је сматрао да је Факултет, да би вршио намењену улогу, морао да има „унутрашње снаге” и „спољашње репрезентативности” и изнео низ предлога, који су се тicali административних мера, материјалних средстава, добробити студената и наставног особља.⁵

Према Тихомиру Остојићу, у Скопље је за наставнике требало слати само људе „научно спремне, али исто тако и одушевљене за свој народ”, који долазе „из добре воље, а не на силу”, и није се смело губити из вида да „снагу овога завода представљају и чине пре свега људи”.⁶ И доиста, Филозофски факултет у Скопљу је у периоду између два светска рата окупио велики број истакнутих интелектуалаца и представника научне и културне елите из целе Краљевине СХС. Бројност, састав, квалитет и активности наставног кадра, и поред проблема с попуњавањем одређених катедара, прилагођавањем наставника малој и научно незрелој средини и честих напуштања Скопља, указују на озбиљне циљеве државе и велики значај који је придаван Скопском факултету (Bondžić 2018, 87).

Број и структура наставника на Филозофском факултету у Скопљу су се током међуратног периода стално мењали. Укупно је на њему, дуже или

---

⁵ Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, (ASANU), Zaostavština Aleksandra Belića, 14386, III, 82, Dekan Filozofskog fakulteta u Skoplju–Rektoru Beogradskog univerziteta, br. 343, 29. 4. 1921.

⁶ ASANU, Zaostavština A. Belića, 14386, III, 82, Dekan Filozofskog fakulteta u Skoplju–Rektoru Beogradskog univerziteta, br. 343, 29. 4. 1921.

краће, радило 80 припадника наставног (39 професора, доцента и хоно-
рарних наставника) и помоћног наставног особља (30 асистената и 11 лек-
тора). Међу њима је било истакнутих научника и интелектуалаца из разних
делова међуратне Југославије. Они су били признати стручњаци у својим
дисциплинама, говорили више светских језика, имали широко и темељно
образовање и стручно и педагошко искуство, често и ентузијазам. И за вре-
ме рада у Скопљу често су путовали у иностранство, усавршавали се, истраживали,
држали предавања и учествовали на научним скуповима. Као такви, могли су да
представљају озбиљан и чврст темељ за успостављање и развој нове високошколске
и научне установе. Међу њима су били: историчари књижевности Тихомир Остојић
и Петар Колендић, филолози и лингвисти Миливоје Павловић и Милош Ивковић,
историчари Радослав Грујић, Мита Костић, Ђиро Трухелка, Јосип Матасовић,
Милан Прелог, Грегор Чремошник и Грга Новак, класични филолог Василије Ђерић,
филозофи Светомир Ристић и Душан Недељковић, етнолог Сима Тројановић
и Атанасије Урошевић, германиста Перо Слијепчевић, романиста Никола
Банашевић, византолог Бранко (Филарет) Гранић, географи Војислав Радовановић
и Петар Јовановић... На Факултету су краће или дуже радили и дали огроман допринос
руски емигранти: професор књижевности Евгеније Ањичков, историчари Пјотр Бицили
и Алексије Јелачић, лектори Петар Митропан и Владимир Розов, историчар уметности
Николај Окуњев, византолог Владимир Мошин и слависта Степан Куљбакин. Током
30-их година на факултету су се појављивали млађи наставници, асистенти, при-
правници и наставници ангажовани из средњих школа, који су тек запо-
чињали научну и наставну каријеру. Многи од млађих, као што су Јован Трифуноски
(Јован Трифуновић), Георги Шоптрајанов (Ђорђе Шоптрајановић), Харалампије
Поленакловић, Вуко Павићевић, Светозар Радојчић, Татомир Вукановић итд., али
и неки старији наставници су после Другог светског рата наставили каријеру у
Београду, Скопљу или у другим деловима Југославије (Bondžić 2018, 87–109; Bondžić 2023, 93–95, 439–452).⁷

Поред рада на самом Факултету, наставници су спроводили и веома интензивну
научну, образовну и културну делатност и истраживачки рад у области историје,
етнологије, историје уметности, археологије, географије и учествовали су у оснивању
и раду научних и културних установа и часописа (*Скопско научно друштво, Народни универзитет, Музеј Јужне Србије у Скопљу, Друштво за српски језик и књижевност, Педагошко друштво, Географско друштво, Гласник Скопског научног друштва, Годишњак Филозофског факултета у Скопљу*). Сав тај рад је имао велики национални зна-

⁷ Број и имена наставног и помоћног наставног особља на Филозофском факултету у Скопљу могу се детаљно пратити на основу Прегледа предавања Универзитета у Београду од школске 1920/21. до 1940/41.

чај у мисији „културно-просветног препорода јужних крајева”, неговању државних интереса и заштити студената и становништва уопште од бугарских и других страних утицаја (Jovanović 2011a, 439, 477–478; Jovanović 2011b, 25, 36–37).

Један од аргумената који нарушавају тезу о намери српских/југословенских власти у Београду да кроз рад Филозофског факултета у Скопљу искључиво раде на „србизацији” становништва у овим крајевима јесте квалитет и национални састав наставника тог факултета. На факултету су предавали наставници различитих нација – Срби, Хрвати, Словенци, Руси – тако да се не може радити само о „србизацији”. Међу првих девет наставника Филозофског факултета у Скопљу било је пет Срба (Тихомир Остојић, Радослав Грујић, Мита Костић, Светомир Ристић и Милош Ивковић), један Хрват (Грга Новак) и три Руса белоемигранта (Степан Куљбакин, Николај Окуњев и Пјотр Бицили). Од укупног броја наставног особља, према националности је било 26 Срба, 6 Руса, 5 Хрвата и 2 Словенца. Када се посматра место рођења, по седам их је рођено у Србији, Војводини и Хрватској, шест у Русији, по четири у Далмацији и Црној Гори, два у Словенији и по један у Херцеговини и на Косову и Метохији (Bondžić 2018, 103). Међу једанаест лектора, који су држали часове руског, чешког, француског и немачког језика, било је два Руса, два Србина, два Француза и две Францускиње (удате за Србе) и три Немца (Bondžić 2018, 104). Током 30-их година су се међу асистентима појавили и први појединци рођени на простору Македоније: Харалампије Поленаковић, Георги Шоптрајанов, Јован Трифуноски итд. (Bondžić 2018, 106–107).

Специфичност националне политике на Филозофском факултету у Скопљу представља лавирање између „србизације” и „југославизације”. Наиме, у српским владајућим круговима, који су имали и пресудну улогу у новој држави, Македонија је посматрана као Јужна Србија, а Македонци као Срби. Међутим, у новим условима се наступало и с новом реториком, и стварни услови и инструменти деловања су се променили. Тако већ поминути број наставника несрпске националности сведочи да је асимилација вршена с других полазишта и у њу су били укључени и Хрвати и Словенци (као и Руси белоемигранти), наравно одани државном уређењу и политици. И реторика је била таква, тако да код студената побуди „југословенска” национална осећања а омладину васпитава у „национализму” и „ширењу југословенске мисли” (Jovanović 2011b, 28). Ово је било нарочито присутно током 30-их година, у време спровођења идеологије интегралног југословенства. Југословенска омладина Вардарске бановине је сматрала да је „унифицирана просвета са југословенским програмом најбољи и најбржи творац нације“ – што се дакле односило не на припајање Македонаца српској нацији већ на њихово утапање у југословенску нацију, у складу с идеологијом интегралног југословенства (Jovanović, 2011b, 34).

Бројни документи и национална структура студената Филозофског факултета у Скопљу су указивали на намеру државе да кроз политику уписа и стипендирања утиче на националну свест високошколованог кадра у овој области. Већину студената су чинила чиновничка деца из Јужне Србије, Срби са Косова, из Призрена, Санџака, Црне Горе и Србије, док је кандидатима који су се изјашњавали као Македонци или Бугари била наметана висока школарина како би одустали од уписа на студије и на друге начине су спречавани да студирају. Циљ је био да се повећа број студената из северозападних крајева државе, тиме појача њихово национално и политичко опредељење и изврши „нивелисање менталитета” и „јачање здравог националног осећања”; ипак, у томе је било мало успеха (Jovanović 2002, 337; Jovanović 2011b, 25–28).

Слаби резултати на „националном пољу”, који су на Филозофском факултету били евидентни, доводе у сумњу способност и решеност државе да прокламовану националну просветну политику спроведе у дело. Тако се, рецимо, може закључити да су положај и третман наставника у Скопљу од стране државе били далеко испод њиховог квалитета и реномеа, као и испод културно-просветних и националних очекивања коју је пред њих постављала „културна мисија на Југу”. Упркос труду, објективне околности су од почетка умањивале њихове резултате и ометале рад: недовољан број особља и непокривеност свих катедри, недостатак финансијских средстава, ниске плате, социјално-економски и, пре свега, културно-просветни услови у Скопљу и Македонији, политизованост наставног особља, мали број и слаб квалитет студената, немогућност научног рада, кратко задржавање у Скопљу и честа флукуација особља. Велики део наставника (посебно Руса) је на факултету у Скопљу провео само неколико година, што је било недовољно за континуирани рад и већи утицај и резултате (ово, наравно, не значи да треба занемарити постигнуте резултате). Током боравка у Скопљу наставници су често били незадовољни, жалили се на услове живота и рада у граду, недовољна материјална средства, заосталост средине, лоше хигијенске прилике, лош квалитет студената, услове за научни рад, немогућност напредовања, међуљудске односе, интриге, политичке оптужбе и сукобе итд. Неки руски професори нису ни добили место на факултету, упркос квалификацијама и недостатку наставног кадра, као историчари Иван Лапо и Антониј Флоровски, јер су били оптужени да су „бугарофили” пошто су се после емигрирања из Русије затекли у Софији (Bondžić 2018, 103–104; Putjatin 2013, 133–153; Putjanin 2019, 314–331).

Велику препреку за рад Филозофског факултета у Скопљу и за спровођење државне културне и просветне политике представљали су лоши елементарни хигијенски и животни услови у самом граду и околини. Жалбе на хигијенске услове, болести, прашњаве улице, прљавштину и смрад

са Вардара биле су честе. Један од проблема почетком 20-их година била је и маларија (Giljoten 1991, 59–60; Putjatin 2013, 137–138, 146–148; Putjanin 2019, 315–316). На молбу Факултета и по савету Санитетске управе Скопског округа Министарство просвете је фебруара 1923. дозволило да се предавања на факултету заврше крајем маја како би се избегла обољења међу студентима, пошто је у то време почињао талас маларије, према којој су били посебно осетљиви студенти „из брдских крајева”.⁸

Поред тих елементарних недостатака, Скопље није имало основних услова за културни живот и научни рад. Филозофски факултет као нова установа је споро подизао своју материјалну базу, семинарима је недостајао основни инвентар, а библиотека је настајала споро и уз тешкоће. Током читавог периода постојања факултета наставнички колегијум није био у потпуности попуњен, а смрћу, пензионисањем или одласком појединих наставника из Скопља, њихова места су остајала непопуњена. Држава на проблеме није давала адекватан одговор, већ је, напротив, често смањивала и закидала буџетска средства, онемогућавала отварање катедри и семинара и отварање нових буџетских места за наставнике и асистенте. У супротности с националном важношћу, Скопски факултет је добијао скромна финансијска средства, много мања од осталих високошколских установа у земљи и недовољна за нормалан рад, средства за научно-истраживачки рад и научне екскурзије нису уопште додељивана, а додаци на рад „у јужним крајевима” су умањивани (Dimić 1997a, 123; Jovanović 2011b 30).⁹ Све то је отежавало задржавање и онако малобројног особља у Скопљу, сведочило о неслагању прокламоване државне политике и њене реализације у пракси и додатно отежавало рад факултета и његову „мисију” на Југу.

У више наврата су Београдски универзитет и Министарство просвете слали одборе и појединце да испитају стање на Скопском факултету и предугну мере за решавање проблема. У том својству је Савет Филозофског факултета у Београду послао професора Тихомира Ђорђевића током летњег семестра 1924/25. године.¹⁰ Ректор Београдског универзитета Чедомир Митровић је поводом десетогодишњице рада 1928. посетио факултет у Скопљу и о затеченом стању известио министра просвете. Осим резултата и недостатака навео је и низ мера које су биле потребне да би факултет убудуће још више испунио „своју културну и националну мисију”. Закључивао је да је упркос тешкоћама са којима се борио и скромним улагањима,

⁸ АЈ, 66–156–429, Filozofski fakultet–Ministru prosvete, br. 100, 14. 2. 1923; Odluka Ministra prosvete, br. 1084, 14. 2. 1923. Слично је било и наредних година.

⁹ АЈ, 66–156–429, Dekan Filozofskog fakulteta–Ministru prosvete, br. 100, 24. 4. 1924; Dekan Filozofskog fakulteta–Ministru prosvete, br. 955, 27. 6. 1928.

¹⁰ АЈ, 66–156–429, Rektor Beogradskog univerziteta–Ministru prosvete, br. 473, 7. 3. 1925; Odluka Ministra prosvete br. 2857, 11. 3. 1925.

факултет испунио очекивања и окупио научнике, културне раднике и омладину, развио истраживања Јужне Србије и на научној основи и на европском нивоу парирао бугарским претензијама и пропаганди. Факултет је имао резултате и у „нивелисању менталитета” и јачању „здрогвог националног осећања” омладине, али на том пољу је требало још много радити. Трeбало је подићи студентски дом, повећати стипендије, повећати број студената из северних крајева земље, слати повремено студенте из Скопља на пар месеци на студије у Београд, решити питање библиотеке, повећати број наставника и финансијска средства, дати факултету већу самосталност, елиминисати разне афере и политичке утицаје из Бугарске и појачати културни и национални рад студената. Према Митровићу, Скопски Факултет је „вршио са пуно преданости и успеха ону политичку, националну и културну улогу, која му је при оснивању намењена”.¹¹

Овакве контроле и извештаји били су реакција на повремене гласине и критике у јавности и претње укидањем факултета у Скопљу, које су, понекад, долазиле и с врха државних власти. Појављивали су се ставови да је факултет „промашио свој задатак” и да би га требало укинути, што је била претња самом опстанку факултета и сведочанство о одсуству јединствене и непоколебљиве државне просветне политике на овом простору који је био од изузетног политичког и пропагандног значаја. Представници Скопског факултета, Београдског универзитета и Министарства просвете су сматрали да такве гласине треба енергично сузбијати и борити се за опстанак факултета као „неопходно потребне установе”, али конкретне мере нису предузимане и проблеми нису решавани. Почетком 30-их година, у време економске кризе, појачани су притисци за укидање факултета због „нове просветне политике”. Савет Факултета је пружао снажан отпор и указивао на значај и резултате научног и културног рада и убрзан напредак у „просвећивању јужних крајева”. Сматрано је да би се евентуалним напуштањем културне акције на Југу судбина народа у овим крајевима препуштала „страним” и „опасним” утицајима.¹²

Факултет у Скопљу је опстао и током 30-их година, али се налазио у „врло тешким, скоро немогућим приликама”. Бројни проблеми су остали нерешени, буџет је смањиван, планирани природњачки одсек није основан,

¹¹ АЈ, 66–156–429, Ректор Београдског универзитета–Министру просвете, бр. 2233, 8. 6. 1929, Извештај о Филозофском факултету у Скопљу.

¹² АЈ, 66–156–429, Савет Филозофског факултета–Министру просвете, бр. 136, 3. 2. 1933. Борби за опстанак факултета дали су допринос и локални органи власти, културно-националне, привредне установе и виђенији појединци из Скопља и целе Вардарске бановине који су почетком 1933. формирали Акциони одбор и израдили Меморандум у којем су представили циљеве и резултате рада Факултета и разлоге за његов опстанак (Меморандум 1933, 1–16).

нова наставничка места нису отворана, проблем библиотеке није решаван и материјалне тешкоће су „кочиле његов нормалан развитак”. Неки од проблема 30-их година били су несолидно зидана зграда, дотрајали намештај, осигурање од пожара због лоше конструкције и електричне инсталације, па чак

Факултет у Скопљу је опстао и током 30-их година, али се налазио у „врло тешким, скоро немогућим приликама”. Бројни проблеми су остали нерешени, буџет је смањиван, планирани природњачки одсек није основан, нова наставничка места нису отворана, проблем библиотеке није решаван и материјалне тешкоће су „кочиле његов нормалан развитак”. Неки од проблема 30-их година били су несолидно зидана зграда, дотрајали намештај, осигурање од пожара због лоше конструкције и електричне инсталације, па чак и „оправка мушког нужника”. Бројни апели декана и Савета факултета министрима просвете и вишим државним органима нису давали резултате и решавање проблема и повећање буџета је остављано „за повољније финансијске прилике”. У таквим условима се није могла водити национална политика и „факултет није могао да врши своју мисију ни као највиша научна, ни као национално-просветна установа”. Тако се показивало и да држава не поклања довољно пажње задацима које је сама постављала.¹³

Поред тога, током 30-их година међу студентима Филозофског факултета у Скопљу су се појавили јачи утицаји ВМРО и КПЈ. Још у поменутом Меморандуму 1921. Тихомир Остојић је писао да је у Скопљу народ неповерљив и да „има елемената који нам је противан и непријатељски“, који чекају најмањи повод да покажу неспособност државе и да ће и с малим недостацима и грешкама „сав труд и трошак бити узалудан”. Затим је дао и низ мера помоћу којих је требало потискивати те „елементе” и преко студената радити на „национализацији” Скопља.¹⁴ Међутим, сви уложени напори нису дали великих резултата. Студенти су у Скопље долазили с оскудним знањем и под јаким утицајем бугарске, а потом и комунистичке пропаганде. Факултет је био поприште политичких борби и деловања студената комуниста и чланова Македонске омладинске револуционарне тајне организације, који су се борили за „ослобођење Македоније”, сарађивали са ВМРО и ширили бугарску пропаганду. Оба покрета су била противдржавна, а њихови припадници су прогањани и хапшени (Jovanović 2002,

¹³ АЈ, 66–156–429, Izveštaj Filozofskog fakulteta u Skoplju za 1932/33; Izveštaj Filozofskog fakulteta u Skoplju za 1934/35; Ministarstvo prosvete–Filozofskom fakultetu, 21. 11. 1934; Savet Filozofskog fakulteta–Ministru prosvete, br. 148, 5. 2. 1934; Dekan–Ministru prosvete, br. 1408, 25. 8. 1936; АЈ, 66–157–429, Dekan–Predsedniku Vlade, br. 2007, 24. 11. 1936; Dekan–Ministru prosvete, br. 1910, 6. 11. 1937; Izveštaj Filozofskog fakulteta u Skoplju za školsku 1939/40. godinu.

¹⁴ ASANU, Zaostavština A. Belića, 14386, III, 82, Dekan–Rektoru, br. 343, 29. 4. 1921.

336-337; Jovanović 2011b, 25, 32). На факултету и у студентском дому су 29. маја 1940. избили немири који су завршени обустављањем предавања до 1. јуна 1940. године.¹⁵ Антидржавне делатности је било и међу наставним особљем. За асистента Ђорђа Шоптрајановића (Георги Шоптрајанов) је у документу управе скопске полиције стајало да „сарађује са македонским сепаратистима на идеји аутономне Македоније” и да је „запажен често са водећим комунистима”; за доцента Душана Недељковића да се у евиденцији води као „духовни вођ комунистичког покрета на југу”, а за асистента Вуку Павићевића да се дружи с познатим и осуђиваним комунистима. Предлог да се Недељковић уклони с Факултета није дао резултата, али су зато он и Павићевић 31. јануара 1940. године конфинирани у логор у Билећи са још три студента комуниста.¹⁶

Све ове тешкоће и проблеми сведоче о препрекама и неуспеху националне државне политике на Филозофском факултету у Скопљу. Говорећи о карактеру и резултатима рада Факултета, историчар Владан Јовановић наводи да је то била „несуђена матица просветитељске мисије на Југу” и „просветно амбициозна и национално ангажована” установа. Ентузијазмом низа истакнутих наставника и оснивањем неколико важних институција Факултет је постао „језгро научног и културног окупљања из кога је каналисан и контролисан целокупан процес просвећивања југоистока земље”. Његов рад и развој је био обојен југословенском, тј. српском националном политиком, али су већ од средине 20-их година национални задаци у пракси уступили место материјалним проблемима, гласинама о укидању и напорима за очувањем (Jovanović 2002, 377; Jovanović 2011a, 439). На другом месту, исти аутор закључује да је културна политика југословенске краљевине у Вардарској Македонији на пољу просвете и културе имала за циљ „национално преваспитавање”, односно асимилацију македонског становништва, чему је, поред осталог, требало да послужи и Филозофски факултет у Скопљу. Међутим, таква политика није имала успеха нити у сфери националног и језичког „преваспитавања” нити у сфери „култивисања” становништва, али је ипак у перспективи имала позитиван ефекат на саму средину стварањем културно-просветне инфраструктуре (Jovanović 2014, 201). Асимилаторске тежње и потцењивачки, каткад колонијалистички ставови у културној политици и пројектима просвећивања и оснивања просветних и културних установа, нису имали позадину у модерној и добро организованој држави која би „разрађеним механизмом

¹⁵ DAS, UB, Rektorat, Strogo poverljivo 1937–1941, Filozofski fakultet–Rektoru, 31. 5. 1940.

¹⁶ AJ, 66–99–290, Uprava Skopske policije, pov. br. 149, 20. 1. 1940; DAS, UB, Rektorat, Strogo poverljivo 1937–1941, Telegram Banske uprave rektoru, pov. 40/40; Str. pov. 24/40;.

едуковала и цивилизовала инфериорну средину и културно заостале народе” (Jovanović 2014, 10–11, 190). Јовановић закључује да је у целини била у питању репресивна и погрешна, неуспешна колонијалистичка политика, која због сопствене слабости и општих околности није дала резултате (Jovanović 2014, 221–222).

Вардарска Македонија у Бугарској

Након окончавања немачке агресије на Балканском полуострву априла 1941, Југославија је као држава распарчана. Јужни и југоисточни делови земље, укључујући и већи део Македоније са Скопљем, припали су Бугарској (Čulinović 1970; Petranović 1988b, 9–51). Иако је Немачка, као водећа сила Осовине, остављала коначну поделу и исцртавање граница за после рата, Бугарска је одмах окупирано подручје практично анектирала шаљући на ове делове југословенске територије свој војни, полицијски, црквени и административни апарат. Поред тога, ради бржег и успешнијег однарођавања, а потом бугаризације становништва на анектирано подручје, упућен је читав низ установа и организација специјализованих за извођење овакве врсте асимилације. Овакав поступак бугарских власти правдан је тиме да је вишедеценијска српска управа на овом простору оставила трагове на бугарском становништву коме је требало поново објаснити да су Бугари. Истовремено, бугарске власти кренуле су с протеривањем свих југословенских државних службеника са породицама, свих српских епископа и свештеника и свих насељеника с породицама. Такође је протеран велики број интелектуалаца, привредника и других грађана из свих друштвених слојева који су били просрпски оријентисани. Имовина исељених убрзо је конфискована (Лукаш 1988, 56–61, 63–66; Škodrić i Tomanić 2023; Tomanić 2023a, 325–330).¹⁷

У циљу што брже и директније асимилације отпочео је свој краткотрајни рад Централни бугарски акциони комитет. Након укидања овог комитета, а како би се попунила празнина његовим распуштањем, бугарска влада се одлучила на оснивање „јавних клубова”, а затим и „културних клубова”, који су септембра 1941. преименовани у „грађанске националне клубове”. Главни циљ клубова била је контрола бугаризације. У сличном циљу основане су и „народне читаонице”. Институционализација овакве врсте асимилације спроведена је преко Дирекције за националну пропаганду са седиштем у Софији и с главним огранком у Скопљу. Посете разних науч-

¹⁷ АЈ, фонд 103, Emigrantska vlada Kraljevine Jugoslavije, fascikla 160, jedinica opisa 582, „Stanje u krajevima Jugoslavije pod bugarskom okupacijom. Južna i istočna Srbija”, str. 5.

них и културних радника, чланова бугарске владе и двора, као и отварање биоскопа, позоришта и сличних установа такође су имали асимилаторску улогу. Поред свих ових установа, ваља поменути и оснивање „Општествене силе” лета 1943, која је имала улогу окупљања свих „националних” пробугарских снага до општинског нивоа. Ова организација, која није ухватила дубљи корен, основана је као одговор на све већу пропаганду и деловање партизанског покрета (Томанић 2023b, 24–26). Такође, и разне националистичке организације требале су да послуже наведеној сврси. Као најмасовнија издвајала се омладинска организација „Браник”, која је основана по угледу на „Хитлерјугенд”. Поред ње, треба издвојити организације „Отец Пајсиј”, „Савез бугарских националних легиона” („легионари”) и „Савез ратника за напредак бугарства” („ратници”) (Malkovski 1992).

Школство и просветна делатност за време бугарске окупације (1941–1944), оснивање и рад Универзитета „Цар Борис III“ (1943–1944)

Главни и директан утицај на становништво у погледу што брже и свеобухватније бугаризације ипак је требало да се оствари преко просветне делатности. Бугарска влада покушала је да прикаже окупацију Македоније као враћање националне територије матици. У ту сврху, поред административно-управног, створен је и велики пропагандни апарат. За разлику од слабо развијеног школског система у овом делу Југославије, Бугарска је одмах приступила оснивању широке мреже школских установа и институција, одмах мењајући називе затечених школа и просветних установа у пробугарском духу.¹⁸

Бугарска влада је у првим данима окупације дала свом Министарству просвете посебни задатак за дејствовање у Македонији. У овај део земље су послати посебне комисије и људи који су имали задатак да изврше тачан увид у бивше југословенске школе, да установе број ученика, да попишу имовину школа и да одреде колико је учитеља потребно да се из Бугарске пошаље за Македонију. Након послатог извештаја Министарства просвете направљен је програм за културну пропаганду која се имала спроводити преко школа. Окупирана територија подељена је на школске области које су пратиле административну поделу. На челу обласних школских области (било је две области) налазили су се обласни школски инспектори, а потом се структура спуштала преко околија (срезова) и општина. Убрзо је бугарско министарство просвете поделило школе с редовном разредном

¹⁸ АЈ, фонд 110, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагаћа, fascikla 740, folijacija 2.

наставом у три категорије: 1) народне основне школе, 2) прогимназије (седмолетке), 3) гимназије. Сви ученици „бугарског порекла” на анектираној територији имали су у школској 1941/42. да добију часове из бугарског језика и литературе, бугарске историје и певања (Terzioski 1974, 21–22, 28–29, 55–56).¹⁹

Школе су попуњене углавном учитељским кадром доведеним из Бугарске. У циркулару Дирекције за основно образовање при Министарству просвете од 30. априла 1941. обласним и околијским школским инспекторима дате су инструкције за избор учитеља на анектираном подручју. У изградњи бугарског система на заузетим територијама, бугарски учитељи требало је да буду међу првима послатим у ове крајеве. Уз то, бугарски школски инспектори требало је да проберу међу локалним учитељима људе који су „национално свесни, активни, просвећени, достојни имена бугарског учитеља” (Terzioski 1971, 72–74; Terzioski 1974, 55–56).²⁰

Наставници и професори из Бугарске који су се одлучивали да предају на анектираним југословенским областима добијали су разне погодности. Овакав вид политике надлежних бугарских установа требало је пре свега да охрабри бугарске учитеље који се нису тако лако одлучивали да предају на територијама које је Бугарска окупирала. У прилог томе говори и пример учитељице Зоре Иванове која је у листу „Педагошко јединство” писала: „Ево ме поново на свом послу, далеко од родног и блиског краја, спремна да се борим са суровом стварношћу непознатој већини где смо упућени да радимо” (Kilibarda 1986, 81, 97). Слични случајеви забележени су и код ученика. Пошто је забележено доста примера да деца нису одлазила у школу, бугарска управа је смањила цене такси при упису у школу на анектираним подручјима, а ученици су такође добијали стипендије и друге видове помоћи (Terzioski 1974, 48–51).

Већ током 1942, односно током школске 1942/43. примећене су прве пукотине у организовању школства на анектираном подручју. Као одговор на све већи и организованији отпор становништва (штрајкови у школама, одбијање да се деца шаљу у школе, одбијање да се наставном кадру дају стан и храна, претње убиством, акције партизана и др.), повећане су репресивне мере и пропагандни рад (Kilibarda 1986, 83–88; Kulić 1992, 193; Terzioski 1980, 203). Бугарска влада донекле је у тим тренуцима успела да организује вођење наставе и школовање у основним и средњим школама, али је постављена пред проблем по питању трећег степена школовања. Академски савет при Софијском универзитету дозволио је студентима с анектираних подручја да наставе своје студије, али на факултетима при

¹⁹ Vojni arhiv (VA), Emigrantska vlada (EV), kutija 2796, fascikla 2, dokument 13.

²⁰ Dāržaven arhiv (DA) – Montana, fond 329k (Okolijska učilišna inspekcija – Berkovica), opis 1, arhivna edinica 11, list 5.

Софијском универзитету и то само уз декларацију која је говорила да су „бугарског порекла”. Међутим, то није задовољавало аспирације које су се тичале културолошке асимилације становништва, па је тражено решење у отварању Историјског-филолошког факултета у Скопљу који би припремао учитељске кадрове за прогиманзије и средње школе. Софијски универзитет се носио мишљу и за отварањем једног факултета у Охриду из јасно асимилаторских разлога (Terzioski 1974, 36–37).

Још на почетку окупације Филозофски факултет у Скопљу је затворен. Библиотека и семинари су уништени, а полице су попуњене књигама на бугарском језику. Професори, наставно и помоћно особље такође се нашло на удару и већина њих је напустила Скопље склањајући се на територију војноуправног команданта Србије, на којем су функционисале српске колаборационистичке власти. Српске власти су одлуком од 19. јула 1941. дозволиле професорима са Филозофског факултета у Скопљу да се пријаве и да се приме на Универзитету у Београду (Bondžić 2023, 222; Škodrić 2009, 238).²¹

Тек крајем 1942. бугарска влада кренула је с реализацијом идеје о отварању трећег степена школовања. Дана 31. децембра 1942. бугарско министарство просвете поднело је извештај влади о потреби оснивања универзитета у Скопљу (Terzioski 1974, 325). Неколико дана касније, декретом бугарске владе од 6. јануара 1943. формиран је Универзитет у Скопљу.²² Новоотворени универзитет звао се Историјско-филолошки факултет. Иако је то био само један факултет, 1943. понео је назив Државни универзитет „Цар Борис III обединител” у Скопљу. Уследио је 3. априла 1943. извештај Георги Веселинова, помоћника начелника Одељења за средње и више образовање, бугарском министру народне просвете Бориса Јоцова за смештај и опремање Универзитета у Скопљу који је требало да се налази у згради Средње трговачке школе. Георги Веселинов је по том питању боравио у Скопљу од 16. до 20. марта 1943. оценивши зграду у коју је требало да се смести Универзитет као веома добру, истовремено правећи распоред канцеларија и учионица, додајући шта је још потребно да би се зграда опремила за потребе универзитета, како што боље повезати Скопску народну библиотеку и зграду Студентског дома са зградом Универзитета итд. (Grebearov i Nikolova 2011, 306–309, 318–319).

После тога Софијски универзитет је 21. јуна 1943. расписао конкурс за професоре у Скопљу, а када је 15. септембра 1943. завршен конкурс, извршен је избор и тада је изабрано шест професора који су на своје нове функције именовани 12. октобра 1943. године. Тада су именована следећа лица: 1) Александар Колев Бурмов, асистент при служби за бугарски реч-

²¹ *Službene novine*, br. 96, 8.8.1941, 12.

²² Državen arhiv na Republika Severna Makedonija (DARSM), fond 324 – Univerzitet „Car Boris Treti“, kutija 1, arhivska edinica 36, list 423.

ник при Академији наука, именован је за катедру за средњу и нову историју (протокол од 27. септембра 1943); 2) др Христо Милошев Данов, доцент на катедри за историју источних и класичних народа на Софијском Историјско-филолошком факултету, именован је за катедру за стару историју и археологију (27. септембар 1943); 3) Цвјатан Тодоров Белчев, професор бугарског језика у Петој софијској мушкој гимназији, именован је за катедру за бугарски језик (27. септембар 1943); 4) Димитар Иванов Крнцалов, редовни асистент при катедри за историју Источне Европе при Софијском Историјско-филолошком факултету, именован је за катедру за бугарску историју (27. септембар 1943); 5) Георги Димов Шоптрајанов (Ђорђе Шоптрајановић), директор Скопске Народне библиотеке, именован је за катедру за литерарну историју античких народа (27. септембар 1943); 6) Атанас Илијев, директор Института за обуку дечијих учитеља, именован је за катедру за филозофију.²³

Министарство народне просвете одобрило је 1. новембра пријем нових студената у школској 1943/44. години. Царским указом од децембра 1943. на Историјско-филолошком факултету у Скопљу постављено је девет професора, од којих су седам били Бугари, а двојица бивши југословенски држављани. Треба назначити да предмети које су држали југословенски држављани нису спадали у предмете „васпитно-националног карактера”. Према попису поделе предавања за школску 1943/44. и 1944/45. можемо да реконструисамо списак професора на Универзитету. На групи за словенску филологију налазили су се: Цвјатан Тодоров Белчев, Емил (Емануил) Георгијев, Велчо Велчев, Кирил Мирчев, Георги Шоптрајанов; на групи за историју налазили су се: др Димитар Крнцалов, др Христо Данов, Александар Бурмов, а на групи за филозофију Атанас Илијев. За групу географија нема података ко је држао предавања. На Универзитету су још били запослени Борис Пантов, Асен Киров, Никола Коцев, Илија Гогов Цвјатанов, Вера Пршева, Цвјатанка Франгова-Тодорова, Љубомир Котев и још седам прислужника.²⁴

Ректор Универзитета постао је Атанас Илијев, који је предавао филозофију. Поред наставе, професори су имали задатак да обилазе све веће градове и да тамо држе пропагандна предавања. За узврат, привилегије које су уживали биле су доста велике. Имали су право на бесплатне железничке карте у циљу држања пропагандних предавања по унутрашњости; били су ослобођени војне и грађанске мобилизације; било им је дозвољено да живе бесплатно у универзитетској згради; плате су им биле веће за 50% него оним професорима који су радили у Софији итд. (Terzioski 1974, 92–95).²⁵

²³ DARSM, f. 324, k. 1, a.e. 36, l. 412, 415.

²⁴ DARSM, f. 324, k. 1, a.e. 1, l. 4, 15, 24.

²⁵ DARSM, f. 324, k. 1, a.e. 34, l. 375; DARSM, f. 324, k. 1, a.e. 36, 409–412.

Универзитет је имао три „главне” групе („специјалности”): словенска филологија, историја и географија. Ове групе су се даље делиле и свака је (осим географије) имала неколико катедри. Касније, како се види из поделе предавања за школску 1943/44. и 1944/45, издвојиле су се следеће „друге” групе („специјалности”): филозофија, педагогија, античка филологија и германска филологија.²⁶ Установа је била директно везана за Софијски универзитет „Свети Климент Охридски”.²⁷ Редовна настава на факултету почела је 22. октобра 1943. с уводним предавањем на тему „Народност и култура”. Имајући у виду, пре свега, великобугарске циљеве које је требало да остварује овај Универзитет, бугарске власти нису биле много заинтересоване за отварање других факултета. Напротив, процењено је да ће Историјско-филолошки факултет у потпуности испунити задате циљеве. То се може видети и из одлуке Академског савета ове установе да уведе читав низ уводних предавања која би била отворена и за грађанство. Поред већ поменутог предавања „Народност и култура”, одржана су и следећа: „Епоха и идеје Александра Великог”; „Порекло и развитак бугарског језика”; Историја као општа и национална наука”; „Методи и литературни захтеви новог времена”; „Западноевропско-бугарско оживљавање”; „Пајсије Хиландарски”; „Почеци бугарске писмености”, као и предавање генерала Васила Бојева (командант 5. бугарске армије у Македонији) „Војно искуство Александра Великог” (Terzioski 1974, 95–96; Terzioski 1980, 200).

Поред предавања на факултету, професори су, као што је већ поменуто, држали предавања и у другим градовима које је Бугарска окупирала. Предавања су започела 16. марта, а завршена су 6. априла 1944. године. Прва предавања одржана су у Велесу и то следећим редом: 16. марта одржано је предавање „Интелигенција и народ” од стране Атанаса Илијева; 17. марта Цвјатан Тодоров одржао је предавање „Јединство бугарског језика”, а 18. марта наступио је Игњат Пенков с предавањем „Етнографски облик бугарских земаља”. У Прилепу су одржана три предавања и то: 20. марта „Македонија као бугарска земља” од стране Димитра Крнциалова; 21. марта „Бугарска народна песма” од стране Емила Георгијева и 22. марта „Географско јединство бугарских земаља” од стране Васила Маринова. Предавања су се наставила у Битољу, где су такође одржана три предавања: 24. марта „Македонски Бугари у формирању бугарске народности” од стране Велча Велчева; 25. марта „Древна борба за Црно море и мореузе” од стране Христа Данова и 26. марта „Народност и култура” од стране Атанаса Илијева. Потом је група професора стигла у Ресен, где су одржана два предавања: 28. марта

²⁶ DARSM, f. 324, k. 1, a.e. 40, l. 535–536.

²⁷ DARSM, f. 324, k. 1, a.e. 36, l. 412. Овде је уочљива паралела с међуратним периодом, када је Филозофски факултет у Скопљу био део Београдског универзитета.

одржано је предавање „Св. Ћирило и Методије – борци за бугаро-словенску културу” од стране Велча Велчева и 29. марта „Географско јединство бугарских земаља” од стране Васиља Маринова. Крајем марта и почетком априла одржана су предавања у Охриду: Цвјатан Тодоров одржао је предавање „Св. Климент Охридски” 31. марта; Емил Георгијев наставио је 1. априла предавањем „Македонија – колевка бугарске и словенске писмености”; на крају је 2. априла Игњат Пенков одржао предавање под називом „Етнографски облик бугарских земаља”. Серија предавања завршила се у Скопљу, где су одржана следећим редом: 4. априла одржано је предавање „Бугарска као културно средиште југоисточне Европе” од стране Димитра Крнцалова, 5. априла говорио је Христо Данов на тему „Странице из старе историје Македоније”, а серију је завршио Христо Вакарлески 6. априла предавањем „Општебугарско у македонским обичајима”.²⁸ На жалост, у извештају који је ректор Универзитета Атанас Илијев поднео 24. априла 1944. Министру народне просвете не може се закључити какав је био пријем ових предавања од стране локалног становништва и колико су она била посећена. Дат је само сумаран преглед предавања и описане су екскурзије професора – шта су видели и посетили приликом путовања итд.²⁹

Предавања на факултету су, за разлику од оних у унутрашњости, била обавезна за студенте. Из „услова за пријем студената” које је расписао Универзитет у Скопљу сазнаје се да је ова установа примала „неограничен број” студената (званично је примала 120). У писму ректора Атанаса Илијева Министру просвете од 13. новембра 1943. стајало је да је до краја рока за подношење пријава пристигло 130 пријава које испуњавају критеријуме. Од тога 40% њих је од кандидата из унутрашњости Бугарске, остатак из „југозападних ослобођених земаља”, а само 20 пријава је пристигло из града Скопља (Grebearov i Nikolova 2011, 338–339). Приликом уписа нових и старих студената 15. маја 1944. заведено је 178 студената и то 94 мушкарца и 84 жене. Као стари студенти заведено је 114, док је нових било 62 и два страна држављана (један Хрват и један Рус).³⁰

Кандидати су морали да имају завршену реалну гимназију. Ако би уписали историју или словенску филологију с курсем у трајању од две године, требало је да поднесу диплому класичног образовања, а ако би уписали

²⁸ DARSМ, f. 324, k. 1, a.e. 37, l. 434–439. Крајем месеца маја 1944. одржан је низ предавања у Битољу. Уз помоћ Народног универзитета у Битољу и Природњачког музеја у Скопљу, запослени на Универзитету у Скопљу одржали су три предавања 24, 26. и 28. маја на следеће теме: „Интелигенција и народ”, „Психолошке основе образовања” и „Цар Борис III и његов утицај на развитак бугарске науке и културе”. DARSМ, f. 324, k. 1, a.e. 39, l. 476.

²⁹ DARSМ, f. 324, k. 1, a.e. 39, l. 476.

³⁰ DARSМ, f. 324, k. 1, a.e. 4, l. 45.

географију с курсем у трајању од једне године, требало је да поднесу диплому полукласичног образовања, односно нису морали да имају положене испите из старих језика. Будући студенти који су хтели да упишу историју или словенску филологију с полукласичним образовањем морали су да поднесу диплому класичне гимназије, која је трајала две године, и да полагају додатне испите. Кандидати који су имали диплому класичног образовања нису морали да полагају никакве допунске испите. Због оваквог система, студената географије је било три пута више него других студената. Ректор Универзитета јављао је Министру народне просвете 5. јула 1944. да је студената географије било 94, студената историје 36, а словенске филологије 27. Студенти су при упису морали да плате разне таксе у износу од 1.250 лева. Деца чији су очеви били у активној војсци или одликовани за храброст плаћала су умањено таксе (прва група 30%, друга група 50%). Такође су и деца из вишечланих породица плаћала мање него што је било прописано. Најсиромашнији студенти, сирочад или они који су пострадали од рата нису плаћали никакве таксе.³¹ Поред тога, Министарство просвете одобрило је и добијање стипендија. Прва одлука о издвајању 100.000 лева за стипендије које би служиле као једнократна помоћ за студенте у зимском семестру је одбијена. Наиме, оволика свота новца није могла да се обезбеди, па је на крају стипендирано 27 студената са по 3.000 лева (Terzioski 1974, 95).

Иако је Бугарска проширила своје просветно деловање оснивањем високошколске установе, школство је на анектираном подручју било у јако лошем стању. Почети пропадања школства који су започели у школској 1942/43. били су још видљивији у школској 1943/44. години. Због све веће опозиције која се стварала против бугарских власти и омасовљавања герилских антифашистичких покрета, надзор над студентима, који су у репресивним режимима често означавани као проблематични фактор, поштрен је. У вези с овим, бугарско министарство унутрашњих послова пред почетак 1943/44. школске године послало је циркулар локалним властима у којем је тражен посебан надзор над студентима и редовно обавештавање о студентима који су се огрешили о новоуведене репресивне законе. Поред тога, тражено је да свако лице које је желело да упише факултет има издато уверење о „политичкој исправности” (Terzioski 1974, 94–95).

Отпори у школама утицали су на просветни систем чији су темељи на анектираном подручју било доста уздрмани. Настава је у многим случајевима била импровизирана, а наставни кадар је бежао, нарочито из селских средина. У свом извештају Министарству просвете од 11. новембра 1943. велешки инспектор је закључио: „Деца се у школе сакупљају силом” (Apostolski, Hristov i Terzioski 1963, 62). У другој половини 1943. услед

³¹ DARSM, f. 324, k. 1, a.e. 1, l. 3; DARSM, f. 324, k. 1, a.e. 40, l. 535.

промене стања на светским ратиштима, усклађивања политике савезника, изласка Италије из рата и других спољних и унутрашњих проблема, курс који су заузеле државе блиске Немачкој почео је да се мења. Бугарска је још раније доста стидљиво покушавала да изађе из осовинског табора. Година 1944. донела је нове и веће проблеме за Немачку и њене савезнице, па је Бугарска све отвореније тражила излаз из рата. Покушавајући да издејствују што боље услове примирја, бугарски представници трговали су добијеним територијама (југоисточни делови Југославије, западна Тракија, Јужна Добруца) покушавајући да их задрже. Тек је под притиском Англоамериканаца, али и Совјета, крајем августа и почетком септембра 1944. бугарска влада пристала да повуче свој цивилни и војни апарат из Македоније (Tomanić 2023b, 69–192).

Задња година бугарске окупације ових делова Југославије протекла је у све већем расулу цивилних власти, укључујући ту и просвету. Стагнација је била нарочито очигледна од друге половине 1944. године. Од тада је настава, услед акција партизанског покрета, али и бугарске жеље да се изађе у сусрет савезницима, постала практично неостварива. Иако је школска 1944/45. пројектована на Универзитету у Скопљу, она није никад одржана услед повлачења Бугарске са ових делова југословенске територије и враћања југословенске власти у пуном обиму.³²

Променом власти у Бугарској 9. септембра 1944, силаском Црвене армије на Балканско полуострво и политичким и војним етаблирањем Комунистичке партије у Југославији питања школства, просвете и оснивања Универзитета у овом делу Југославије, које је по својим етнолошким и антрополошким, али и историјским одликама увек требало да има развијен трећи степен студија, добило је нову димензију. Југословенско-бугарски односи су формално обновљени средином 1945, под директним утицајем из Москве и кренули су да се развијају у специфичним оквирима идући узлазном путањом. У овом контексту треба сагледати и оснивање и развој високог школства у Македонији у оквиру социјалистичке Југославије после Другог светског рата.

Епилог – Оснивање факултета и универзитета у Скопљу у социјалистичкој Југославији

Конституисањем нове комунистичке власти и нове југословенске федеративне државе 1945. Македонци су признати као народ, а Македонија је постала федерална република у оквиру Југославије. Из те чињенице је проистекао даљи развој македонске државности, политичке самобитности,

³² VA, EV, k. 279c, f. 4, d. 28.

привреде, просвете, културе и науке. Признат је македонски језик који је постао равноправан с осталим језицима и службени језик у македонским школама. Настава се одвијала на македонском језику на свим нивоима школства. Према политици Комунистичке партије требало је да све републике, осим Црне Горе, добију универзитетске центре. У том контексту је дошло и до оснивања Универзитета у Скопљу, сада у потпуно новим околностима и с потпуно новим садржајем и значењем. У питању је била самостална установа, која је, ипак, због неразвијености македонске просвете и науке, настала уз кључну помоћ из других југословенских универзитетских центара.³³ Тако је већ 1946. основан Филозофски факултет, 1947. Пољопривредно-шумарски и Медицински, од којих је 1949. и образован Универзитет, на којем су потом основани и Правни, Економски и Технички факултет (Bondžić 2010, 155; Prnjat 1959, 8).

Високошколске установе у Скопљу после Другог светског рата су се развијале у потпуно новим друштвено-политичким околностима и на новим идеолошко-политичким основама, тако да је тешко постављати било какве паралеле и компарације с предратним, а посебно с ратним периодом. Ипак, као што је речено, радом Филозофског факултета у Скопљу у периоду између два светска рата створена је извесна културно-просветна инфраструктура, навике и, што је најважније, наставни кадрови, који су олакшавали оснивање и развој у послератном социјалистичком периоду (Jovanović 2014, 201). Тако су на факултете у Скопљу врло брзо дошли и предратни студенти и асистенти скопског Филозофског факултета, који су током рата и у првим годинама после рата каријере наставили у Београду: филолог Харалампције Поленаковић, географ Јован Трифуноски, етнолог Атанасије Урошевић и др. Поленаковић је после рата поставио темеље македонистике као науке, Филозофског факултета, Универзитета у Скопљу, Македонске академије наука и уметности и био је члан САНУ; Трифуноски је каријеру провео на Филозофском факултету у Скопљу као професор географије и антропогеографије, али све време је сарађивао с београдским научним установама, докторирао је у САНУ 1950, а после пензионисања 1979. је живео и радио у Београду, где је и преминуо (Bondžić 2010, 257; Bondžić 2018, 106–107; Makedonska enciklopedija, 1173–1174, 1512; Samardžić 1963, 630).

³³ Огромну помоћ оснивању и првим годинама рада скопских факултета и Универзитета пружили су, као чланови матичних комисија и повремене предавачи, бројни истакнути наставници осталих југословенских универзитета у Београду, Загребу и Љубљани. Међутим, треба поменути да су, у складу с новим међудржавним односима, у оснивању и раду факултета у Скопљу после рата учествовали и стручњаци из Бугарске, пре свега са Софијског универзитета (AJ, fond 315 – Komitet za škole i nauku Vlade FNRJ, fascikla 5, jedinica opisa 13; AJ, 315–36–87; AJ, 315–37–90; AJ, fond 50 – Predsedništvo FNRJ, fascikla 40, jedinica opisa 89).

Посебно треба истаћи филолога Георгија Шоптрајанова, који је студирао на Филозофском факултету у Скопљу 1926–1930, потом радио на истом факултету као асистент, докторирао у Француској 1936, током Другог светског рата радио на бугарском Универзитету „Цар Борис III” у Скопљу као професор староримске књижевности, али истовремено и сарађивао с Народноослободилачким покретом, а после рата је био директор Народне библиотеке у Скопљу 1944–1946. и затим радио на Филозофском факултету у Скопљу као професор француског језика и књижевности (Bondžić 2018, 106; Makedonska enciklopedija, 1658–1659). Шоптрајанов је, за разлику од осталих који су имали прекид током Другог светског рата и бугарске окупације, био присутан на Филозофском факултету у Скопљу у три потпуно различита и, може се рећи, дијаметрално супротна периода његовог рада.³⁴

Reference

- Apostolski, Mihailo, Aleksandar Hristov i Rastislav Terzioski. 1963. „Položaj okupirane Makedonije u Drugom svetskom ratu (1941–1944)”. *Jugoslovenski istorijski časopis* 3: 43–71.
- Baralić, Dragoljub T., prir. 1967. *Zbornik zakona i uredaba o Liceju, Velikoj školi i Univerzitetu u Beogradu*. Beograd: Naučna knjiga.
- Bondžić, Dragomir. 2010. *Univerzitet u socijalizmu. Visoko školstvo u Srbiji 1950–1960*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Bondžić, Dragomir. 2018. „Nastavno osoblje Filozofskog fakulteta u Skoplju 1920–1941”. U *Vrskite među R. Makedonija i R. Srbija niz vekovite i denes. Zbornik na trudovi od međunarodna naučna konferencija*, uredio Aleksandar Sterjovski, 85–109. Bitola: Konzulat na Republika Srbija vo Republika Makedonija.
- Bondžić Dragomir. 2023. *Ruski emigranti profesori Beogradskog univerziteta*. Beograd: Arhipelag, Institut za savremenu istoriju.
- Čulinović, Ferdo. 1970. *Okupatorska podjela Jugoslavije*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Dimić, Ljubodrag. 1997a. *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918–1941. I deo: Društvo i država*. Beograd: Stubovi kulture.
- Dimić, Ljubodrag. 1997b. *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918–1941. II deo: Škola i crkva*. Beograd: Stubovi kulture.
- Giljoten, Jelizaveta Žerardovna. 1991. *Dve moje domovine*. Gornji Milanovac: Dečje novine.

³⁴ Шоптрајанов се по завршетку Априлског рата није јавио на дужност, тако да је 1. августа 1941. отпуштен из државне службе (DAS, UB, fascikla 11, 138/41). С друге стране, Трифуноски и Поленаковић су одмах по почетку рата прешли у Београд, где су живели током окупације. Поленаковић је био праћен од Специјалне полиције и хапшен као комуниста (Istorijski arhiv Beograda (IAB), fond 1, Odeljenje Specijalne policije (OSP), dosije IV-Q-11/13; IAB, 1, OSP, IV-Q-193/4). Иначе, у предатним документима на Шоптрајанова наилазимо као Ђорђа Шоптрајановића, а Трифуноског као Јована Трифуновића.

- Grebenarov, Aleksandăr i Nadja Nikolova, sās. 2011. *Bālgarskoto upravlenie vāv Vardarska Makedonija (1941–1944). Dokumentalen sbornik*. Sofija: Dāržavna agencija „Arhivi“.
- Jovanović, Vladan. 2002. *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929 (Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS)*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Jovanović, Vladan. 2011a. *Vardarska banovina 1929–1941*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Jovanović, Vladan. 2011b. „Prosveta – najbrži tvorac nacije: Filozofski fakultet u Skoplju 1920–1941”. *Tokovi istorije XIX 2*: 23–41.
- Jovanović, Vladan. 2014. *Slike jedne neuspele integracije. Kosovo, Makedonija, Srbija, Jugoslavija*. Beograd: Pešćanik.
- Kilibarda, Danilo. 1986. „Bugarska politika u oblasti prosvete i kulture na okupiranom delu Srbije za vreme Drugog svetskog rata”. *Vojnoistorijski glasnik 1*: 75–101.
- Kulić, Dimitrije. 1992. *Bugarska okupacije Srbije 1941–1944*. Beograd: Justicija.
- Lukač, Dušan. 1988. „Denacionalizacija, iseljavanje i genocid na Balkanu u toku Drugog svetskog rata”. *Istorija 20. veka VI 1–2*: 53–85.
- Makedonska enciklopedija. 2. M–Š*. 2009. Ur. Blaže Ristoski. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite.
- Malkovski, Đorđi. 1995. *Profašističkite i kolaboracionističkite organizacii i grupi vo Makedonija (1941–1944)*. Skopje: Institut za nacionalna istorija.
- Memorandum o Filozofskom fakultetu u Skoplju*. Skopje: Akcioni odbor, 1933.
- Mojsoska, Gordana. 2012. „Fondot Filozofski fakultet vo Državniot arhiv na Republika Makedonija kako izvor za kulturata i prosvetata vo Makedonija među dvete svetski vojni” Magistarski trud. Filozofski fakultet, Institut na istorija, Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij”.
- Petranović, Branko. 1988a. *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Prva knjiga. Kraljevina Jugoslavija 1918–1941*. Beograd: Nolit.
- Petranović, Branko. 1988b. *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Druga knjiga. Narodno-oslobodilački rat i revolucija 1941–1945*. Beograd: Nolit.
- Petreska, Darinka. 2006. „Filozofski fakultet vo Skopje od 1920. godina”. U *Filozofski fakultet vo Skopje: 1920–1946–2006*, 17–32. Skopje: Filozofski fakultet.
- Prnjat, Branko. 1959. „Razvitak Skopskog univerziteta u poslednjih deset godina”. *Komunist*, br. 138, 17. 12. 1959.
- Putjatin, Vladimir S. 2013. „Rossijskie professora filosofskogo fakul'teta v Skop'e v mežvoennye gody”. V *Istoriki-slavisty MGU: Kn. 9, V. A. Tesemnikov: Issledovanija i materialy, posvjašennye 75– letiju so dnja roždenija V. A. Tesemnikova*, s”s. G. F. Matveev, V. S. Putjatin, 133–153. Moskva: Izdatel'stvo MGU.
- Putjatin, Sergeevich Vladimir. 2019. „Filolog-slavist S. M. Kul'bakin i drugie rossijskie professora Filosofskogo fakul'teta v Skop'e v 20-30-e gody XX v.”. V *Stoletie dvuh jemigracij 1919–2019. Sbornik statej*, s”s. Aleksej Jur'evich Timofeev, 311–332. Moskva–Belgrad: Informatika.
- Samardžić, Radovan, prir. 1963. *Sto godina Filozofskog fakulteta u Beogradu 1863–1963*. Beograd: Filozofski fakultet.
- Šešum, Uroš. 2019. *Srpska četnička akcija (1897–1908). Oružana diplomatija*. Novi Sad: Matica srpska.

- Šimunović Bešlin, Biljana. 2018. "Faculty of Law in Subotica – 'Northern Star' of Higher Education in the Kingdom of Yugoslavia". *Istraživanja* 29: 143–162. DOI: 10.19090/i.2018.29.143-162
- Škodrić, Ljubinka. 2009. *Ministarstvo prosvete i vera u Srbiji 1941–1944*. Beograd: Arhiv Srbije.
- Škodrić, Ljubinka i Boris Tomanić. 2023. „Seksualno nasilje i bugarski okupator u Jugoslaviji tokom Drugog svetskog rata”. *Etnoantropološki problemi* 18 (3): 887–908. DOI: 10.21301/eap.v18i3.10
- Terzioski, Rastislav. 1971. „Nekoi aspekti od otporot na makedonskiot narod protiv denacionalizatorskata politika na bugarskiot okupator vo okupirana Makedonija (1941–1944)”. *Glasnik XV* 3: 72–74.
- Terzioski, Rastislav 1974. *Denacionalizatorska dejnost na bugarskite kulturno-prosvetni institucii vo Makedonija (skopska i bitolska okupaciona oblast) 1941–1944*. Skopje: Institut za nacionalna istorija.
- Terzioski, Rastislav. 1980. „Bugarska politika denacionalizacije makedonskog naroda u toku Drugog svetskog rata”. U *Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku. Zbornik radova 1*, uredio Živko Avramovski, 199–223. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Tomanić, Boris. 2023a. „The relations between Yugoslavia and Bulgaria during the Second World War (1939–1945): general reviews and analyses”. *Istorija 20. veka XLI* 2: 323–344. DOI: 10.29362/ist20veka.2023.2.tom.323-344
- Tomanić, Boris. 2023b. *Preokret. Jugoslavija i Bugarska u završnoj fazi Drugog svetskog rata 1943/1944 – 1945/1946*. Beograd: Catena mundi, Institut za savremenu istoriju.
- Žikić, Miloš. 2023. „Jugoslovensko-bugarski odnosi 1929–1941”. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Dragomir Bondžić

Institute of Contemporary History, Belgrade
dragomirbondzic@yahoo.com

Boris Tomanić

Institute of Contemporary History, Belgrade
borisbox62@gmail.com

*Educational and/or National Mission?
Higher Education in Skopje 1920–1944*

A comparative analysis of the work of the Faculty of Philosophy in Skopje (1920 – 1941), which was founded by the Yugoslav authorities, and the University "Tsar Boris III" (1943 – 1944), which was established through the efforts of the Bulgarian state, reveals a number of similarities, indicating that the basic principles of the two states were nearly identical in the

educational and national sense. Serbia, later Yugoslavia, and Bulgaria used almost the same means in order to achieve the desired goal – political and cultural domination over the Vardar Valley. Cultural-educational, but also national-political aspects were evident through official correspondence and public statements. The rhetoric of Yugoslav and Bulgarian institutions and individuals, along with their publishing activities, lectures, etc., was quite similar. The similarities were also visible through the set scope and objectives of these higher education institutions, as well as through their legislative frameworks and the position of the faculty/university in relation to the administrative center in Belgrade or Sofia. Through their ministries, both states sent emissaries, various commissions and trusted individuals in order to shape the operation of these institutions further. However, economically and politically weak, and lacking sufficient development in scientific and cultural fields, neither Yugoslavia nor Bulgaria managed to complete the project of cultural assimilation of the local population in Macedonia. The initial aspirations for a quick resolution of national objectives through these institutions were soon replaced by material and social issues. Thus, efforts at Serbization – to a lesser extent, and Yugoslavization – to a greater extent, and subsequently Bulgarianization, failed to achieve their full potential through the aforementioned higher education institutions. On the other hand, the educational and cultural endeavors of the Yugoslav government during the interwar period gained their true significance for this region and its local population only after the Second World War, with the establishment of the University of Skopje, when the political, and therefore social physiognomy of the Yugoslav landscape was transformed.

Keywords: Vardar Macedonia, South Serbia, Faculty of Philosophy in Skopje, “Tsar Boris III” University, Serbization, Bulgarianization, enlightenment

*Mission éducatrice et/ou nationale ?
L'enseignement supérieur à Skopje 1920–1944*

Dans le travail sont analysés les objectifs et les ressorts que dans la politique des États yougoslave et bulgare avaient des institutions d'enseignement supérieur à Skopje entre deux guerres mondiales et au cours de la Deuxième Guerre mondiale, sur l'espace de la Macédoine du Vardar (Serbie du Sud), où s'affrontaient intensément les intérêts nationaux, politiques et propagandistes des deux pays. L'intention est de découvrir dans quelle mesure l'enseignement supérieur avait un rôle pédagogique dans l'élévation du niveau culturel et éducatif de la population locale (qui était extrêmement bas), et dans quelle mesure il s'agissait d'une mission nationale-politique et d'un désir de voir cette population s'assi-

---

miler. Dans la première partie du texte, à travers le travail de la Faculté de Philosophie à Skopje (1920–1941), sont analysées les questions de l'existence de la serbisation (yougoslavisation) de l'espace de la Macédoine du Vardar. La deuxième partie du texte est consacrée à la fondation et au travail de l'Université « Le tsar Boris III » (1943–1944) et de la bulgarisation à travers cette institution. L'article s'appuie sur le matériel d'archives, les sources publiées et les ouvrages scientifiques.

Mots clés: Macédoine du Vardar, Serbie du Sud, Faculté de Philosophie à Skopje, Université « Le tsar Boris III », serbisation, bulgarisation, éducation

Primljeno / Received: 24.04.2024

Prihvaćeno / Accepted for publication: 11.10.2024